

Павло Гай-Нижник

Доктор історичних наук, старший науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України

Арешт тривалістю в добу

Ким і чому було затримано та звільнено В.Винниченка влітку 1918

Опубліковано: Гай-Нижник П. Арешт тривалістю в добу. Ким і чому було затримано та звільнено В.Винниченка влітку 1918 // Україна Incognita. веб-додаток до всеукраїнської газети «День». – 2012. – 2 серпня [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://incognita.day.kiev.ua/aresht-trivalistyu-v-dobu.html>

Україна Incognita

Опубліковано: Гай-Нижник П. Арешт, тривалістю в добу. Ким і чому було затримано та звільнено В.Винниченка влітку 1918 р. // Час і Події (Чикаго, США). – 2012. – №37. – 13 вересня.

Після перевороту 29 квітня 1918 р. на чолі з П.Скоропадським і проголошення його гетьманом України есерівський уряд Центральної Ради, як і саму її, було розпущено. Чи не одразу ж після проголошення Української Держави у формі Гетьманату й ліквідації УНР соціалістичні партії та групи, що становили основу Центральної Ради (соціалісти-революціонери, соціал-демократи, соціалісти-федералісти, Селянська спілка, самостійники-соціалісти), перейшли в опозицію до нової влади. Найбільш непримиренною і войовничою була позиція есерів та соціал-демократів, які неприховано агітували за повалення силою гетьманського режиму. Відтак вітчизняні соціалісти-опозиціонери, а передусім ліві соціалісти – есдеки та есери, опинилися під ретельним наглядом гетьманських правоохоронних структур (зокрема Департаменту Державної Варти (поліції) Міністерства внутрішніх справ) та спецслужб (а саме Осібного (Особливого) відділу власного Штабу П.Скоропадського, що складав кістяк Головної Квартири гетьмана всієї України). Агентурні заходи провадилися й серед військовиків – колишніх старших УНР та в збройних підрозділах держави. Під ретельним наглядом Особливого відділу перебували й провідні діячі українських соціалістичних партій.

Відтак влітку 1918 р. було заарештовано лідерів лівої соціалістичної опозиції щодо гетьманського режиму. 11 липня (28 червня за ст. ст.) 1918 р. В.Винниченка було заарештовано Особливим відділом власного Штабу гетьмана, але вже наступного дня (12 липня – 29 червня за ст. ст.) він був звільнений. У ніч на 27 липня 1918 р. було затримано С.Петлюру, М.Порша, Ю.Капкана та інших. Заарештовано було не лише українських лівих соціалістів, але й низку більшовицьких агентів в Україні, а діяльність їхньої партії заборонено.

19 грудня 1918 р. Директорія на Софіївській площі (Винниченко, Андрієвський, Швець, Макаренко, Петлюра)

Сам В.Винниченко згадував у своїй праці «Відродження нації» про свій арешт досить стисло. Зазначивши, що він «також мав нагоду познайомитись з гетьманською охранкою й гетьманськими жандармами», Володимир Кирилович сухо додає: «Але мене було випущено з-під арешту на другий же день і пояснено, що це було просто непорозуміння. Мені ж особисто начальник офіцерсько-жандармської банди, що приїхала до мене на село арештовувати мене, проговорився, що «Особому Відділові» немов було відомо про державну змову, яку ніби я робив разом з другими відомими українськими діячами, й через те мене арештовано. Діло було, розуміється, не в нашій змові, бо тоді ще не наспів час для цього, а в тому, щоб «ліквідувати» тих українців, які могли перешкажати русько-німецькій змові». Дивна стриманість та стислість щодо такої події в житті людини, яка любила і вміла яскраво й емоційно писати, тим паче про неординарні речі і свою революційну діяльність. Можливо, тому, що його було чи не одразу ж відпущено і цей арешт виявився, власне, не арештом, а затриманням, і сам В.Винниченко, таким чином, ніяк не міг представити читачам, що його хотіли «ліквідувати». Відтак виникає логічне запитання: то як і чому було заарештовано відомого державного і політичного діяча – колишнього голову першого уряду Центральної Ради, одного з провідників українських соціал-демократів, знаного письменника й непримиренного до гетьманського режиму опозиціонера, а ще більше – чому його було так швидко звільнено?

Володимир Винниченко та його колеги по партії (УСДРП – Українська соціал-демократична робітничка партія) перебували під постійним наглядом як агентів Державної Варти (поліції), так і Особливого відділу. На той час він мешкав на дачі під Каневом, не обіймав жодної офіційної посади і вважався цілком приватною особою. Разом з тим В.Винниченко провадив активну протигетьманську підпільну політичну діяльність. У нього час від часу під виглядом звичайних відвідин відомого письменника відбувалися таємні наради опозиціонерів. Саме опісля одних із таких зборів на дачі М.Біляшівського на хуторі Княжа Гора під Каневом, де тоді жив письменник, і було заарештовано В.Винниченка. Арешт здійснив колишній жандармський підполковник, службовець Особливого відділу Штабу гетьмана Майборода, якому, однак, не вдалося затримати усіх учасників зібрання. Зазначу, що за В.Винниченком та його прибічниками вже давно стежили агентури Осібного (Особливого) відділу. Загальне керівництво агентурними діями здійснював начальник відділу Д.Бусло, а розробкою безпосередньо В. Винниченка завідував підполковник Майборода. Відтак саме ним було прийнято рішення про затримання одного з лідерів лівої опозиції. Ані міністр внутрішніх справ І.Кістяковський, ані начальник Штабу гетьмана Б.Стеллецький, ані сам П.Скоропадський не віддавали наказу про арешт В.Винниченка і певний час навіть не знали про його затримання.

22 січня 1919 р. Мітинг на Святі Злуки (Київ). Винниченко і Петлюра

Власне, сам гетьман дізнався про затримання відомого письменника і соціал-демократа під час одного з урочистих обідів у своєму палаці від міністра закордонних справ Д.Дорошенка. Ось як змальовує цей епізод начальник гетьманського

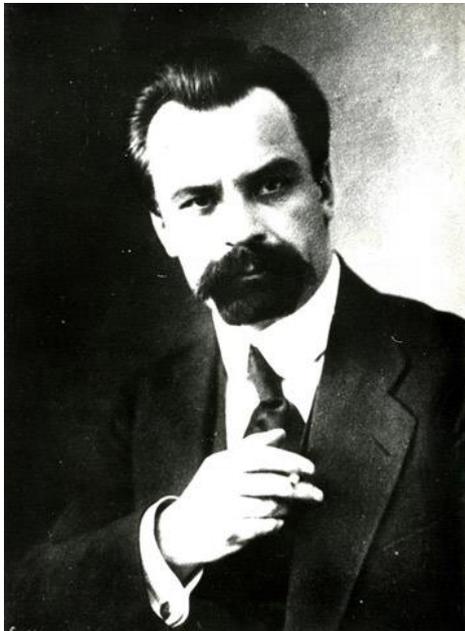
Штабу: «До призначеного часу почали з'їжджати на обід міністри, яких радушно приймав Скоропадський.

Раптово з'явився вкрай схвильований Міністр Закордонних Справ Дорошенко, швидко підійшов до Гетьмана й почав щось йому поспіхом доповідати.

У залі серед зібраних настала тиша. Усі бачили, наскільки схвильований Дорошенко і як змінився на обличчі сам Скоропадський. Вислухавши Дорошенка, Гетьман підійшов до свого Начальника Штабу, відвів його вбік й задав питання: за що він заарештував Винниченка?

Начальник Штабу доповів, що нічого подібного не відбулося й що, можливо, Винниченко заарештований за розпорядженням Міністра Внутрішніх Справ. Проте й виявилось, що останній нічого про це не знав.

Скоропадський наказав негайно навести точну довідку і результати повідомити йому».

Виявилось, що В.Винниченко дійсно був заарештований Особливим відділом Штабу гетьмана й на той час його допитували у кабінеті начальника відділу. Причиною арешту було вироблення згадуваним зібранням на дачі, де мешкав В.Винниченко, резолюції про повалення гетьманської влади. У розпорядженні начальника відділу були також інші документи, що викривали активну противладну діяльність цього соціаліста. На це П.Скоропадський відреагував спокійно і про причину арешту розповів Д.Дорошенку. Обід тривав далі. Аж по обіді у залі створилося угруповання з міністрів М.Чубинського, М.Василенка, І.Кістяковського та Д.Дорошенка, які після збудженої розмови з останнім заявили П.Скоропадському, що якщо В.Винниченка не буде негайно звільнено, то вони подадуть у відставку. Після такого ультиматуму гетьман наказав своєму начальникові Штабу негайно відбути до Особливого відділу й особисто переконатися у законності арешту В.Винниченка, додавши при цьому: «Влаштуйте так, аби випустити цього мерзотника і встановити за ним негласний нагляд».

Відтак начальник гетьманського Штабу вирушив з Інститутської на Підвальну у готель «Версаль» до Особливого відділу. Саме в цей час у кабінеті начальника відділу Д.Бусла відбувався допит В.Винниченка. За великим столом навпроти вхідних дверей сидів сам Д.Бусло, перед ним – В. Винниченко, збоку – жандармський полковник Безсонов. На столі горіла газова лампа й лежала зв'язка якихось документів і переплетених зошитів. Увійшовши, Б.Стеллецький присів біля В.Винниченка й попросив його розповісти про свою діяльність та про нараду, яка відбувалася на дачі. У відповідь той, «якось нехотячи», сказав, що він у ніякій політиці участі не бере, а займається винятково літературною творчістю; що ж до так званого «з'їзду» на його дачі під Каневом, то це був лише візит добрих приятелів, котрі зрідка надають йому задоволення своїми відвідинами.

Після такої відповіді Д.Бусло узяв зі столу якісь уже заздалегідь відібрані папери й запросив Б.Стеллецького до сусідньої кімнати. Начальник гетьманського Особливого

відділу доповів, що його агенти вже давно стежать за так званими випадковими гостями В.Винниченка, що нібито приїжджають до нього, аби провести кілька годин на природі. У цьому ж випадку підполковнику Майбороді просто не пощастило узяти всіх гостей (серед яких були С.Петлюра, А.Макаренко та інші відомі політичні й громадські діячі) безпосередньо на місці та з доказами, позаяк пароплав з гостями В.Винниченка відплив раніше за той, що прибув з агентами Особливого відділу. Тим не менш, за словами Д.Бусла, того, що вдалося вилучити у В.Винниченка, було достатньо, аби скласти уяву, чим насправді займалися він та його гості на канівській дачі. При цьому начальник Особливого відділу показав начальнику Штабу гетьмана два аркуша паперу. На одному з них були начерки списку нової Ради міністрів, а інший був приватним листом міністра закордонних справ Д.Дорошенка до В.Винниченка, в якому перший «у приятних виразах й навіть із відтінком певного відчуття авторитету пише, що він – Дорошенко, уповні приєднується до планів Винниченки і що Винниченко може на нього цілком розраховувати».

Могила В.Винниченка (Мужен, Франція)

Передавши Д.Буслу вимогу гетьмана, аби В.Винниченка було відпущено й ано негласному наглядові, Б.Стеллецький узяв із собою обидва документи й повіз їх до палацу П.Скоропадського. У гетьманській резиденції відчувався такий же збуджений настрій. Надто гарячково поводити себе М.Чубинський та Д.Дорошенко. Як не дивно, але П.Скоропадський, оглянувши папери, привезені з Особливого відділу начальником його особистого Штабу, лише запросив до себе у кабінет голову уряду Ф.Лизогуба й мовчки передав йому обидва ці документи. Наступного дня В.Винниченка було звільнено з-під варти й увесь інцидент було віддано забуттю.

Додам принагідно, що в день затримання В.Винниченка зранку (о 10 год.) у Софійському соборі з ініціативи клубу «Батьківщина» (голова – ген. Греків) та з дозволу влади відбувся молебень в пам'ять річниці смерті Івана Мазепи в присутності близько 10 тис. людей, які зібралися до 12 години. Попри те, що будь-які заходи на вулицях було заборонено, учасники молебню (богослужіння провів єпископ Черкаський Назарій), незважаючи на охорону із 40 осіб кіннотної варти, 125 – пішої варти та 150 вояків німецької комендатури, після панахиди з піснями вийшли на майдан і попрямували до пам'ятника Б.Хмельницькому і далі до Михайлівського монастиря, після чого повернулися до Софії й розійшлися. Зазначу й те, що в ті дні готувалися до відзнак іменин гетьмана (12 липня – Свято Святих апостолів Петра і Павла), і в день звільнення В.Винниченка Павло Скоропадський приймав вітання і, відповідно, не хотів затьмарювати свято ув'язненням письменника, а на відзнаку іменин гетьмана 12 липня (29 червня за ст. ст.) на Софійському майдані відбувся військовий парад, який приймав військовий міністр О.Рогоза.

Втім, не минуло й двох тижнів після звільнення В. Винниченка, як Штаб гетьмана отримав нове повідомлення про нараду соціалістів в околицях Вінниці, але й цього разу не вдалося захопити її учасників. Варто з цього приводу зауважити, що, як засвідчував начальник Штабу гетьмана Б.Стеллецький, начальник Осібного (Особливого) відділу Д.Бусло, після того як П.Скоропадський з байдужістю поставився до арешту В.Винниченка, втратив бажання вистежувати радикальних опозиціонерів.

Проте в липні 1918 р. агенти доповіли, що С.Петлюра, очевидно, через німецького посла в Україні А. фон Мумма, увійшов у зносини з автором гетьманського перевороту німецьким майором Гассе й запропонував йому організувати новий переворот – соціалістичний. Передбачалося повалити кадетський уряд Ф.Лизогуба і замість нього поставити націонал-самостійницький соціалістичний, який би більше відповідав бажанням німецького Райхстагу (в якому вагому роль відігравали соціалістичні фракції). Гетьман, якщо того забажали б німці, міг залишитися, але лише номінальним головою держави, без важелів впливу та із суто представницькими повноваженнями. Переворот передбачалося здійснити цілком мирним шляхом, тобто у призначений час заарештувати всіх міністрів у себе в домівках, а потім оголосити список нових міністрів.

Як наслідок, в ніч на 27 липня 1918 р. відбулися арешти опозиціонерів. Було затримано С.Петлюру, М.Порша, Ю.Капкана та ін. 2 серпня 1918 р. за наказом Осібного відділу було заарештовано одного з відомих отаманів Вільного козацтва М.Ковенка, який був звинувачений, щоправда без якихось суттєвих доказів, у підготовці протигетьманського повстання. Втім, уже 8 серпня його було звільнено з в'язниці. Це все не лише ще раз свідчить про вагу окупаційної влади у внутрішньому житті України у 1918 р., але й наводить на думку, що більшість тогочасних арештів було здійснено з візії німецьких та австро-угорських окупаційних властей (як-то короточасні арешти вільнокозачих отаманів І.Луценка, С.Гризла, М.Ковенка, М.Малашка, О.Чорнобая, Г.Горобця та інших), а їхня нетривалість – про профілактично-заспокоювальну мету таких дій та прагнення зберігати внутрішню напругу в Українській Державі, відтак можливість смикати за військово-політичні мотузки нестабільне й наелектризоване українське суспільство, а надто – тримати у підвішеному стані самого гетьмана та його оточення.

В.Винниченко ж продовжив анти гетьманську діяльність. Підготовча праця у цьому напрямі не припинялася практично з перших днів установа Гетьманату й здійснювалася у кількох напрямках одночасно: політичному – консолідація опозиційних соціалістичних партій в єдиній спілці (координаційному центрі), якою спочатку був Український національно-державний союз (УНДС), а потім (із серпня 1918 р.) – Український національний союз (УНС) у поєднанні з масовою агітацією; громадському – робота із земськими та різного роду професійними організаціями; економічному – організація страйків і водночас залучення коштів через кооперативну мережу; військовому – накопичення зброї, організація повстань, формування отаманських загонів та залучення військово-командного складу (серед січовиків, запорожців тощо); зовнішньому – налагодження контактів і пошуку підтримки у російських більшовиків (зокрема через очільників мирової делегації РСФРР Д.Мануїльського та Х.Раковського) та у німців (серед представників німецьких соціалістичних партій у Райхстазі, німецького Оберкомандо в Києві і, згодом, німецьких та австрійських солдатських комітетів та командування в Україні) тощо.

18 вересня 1918 р. В.Винниченко став на чолі УНС і був його головою до ночі з 13 на 14 листопада 1918 р., коли його було обрано головою Директорії. Сам В.Винниченко засвідчував: «Ставши по уступленню А.Ніковського головою Національного Союзу, я мусив брати участь у всіх балаканинах, які провадились до сього моменту, до мого вступу в Н.Союз; але та участь була вже тільки засобом

сховати дійсні цілі й наміри, які виникли в мене ще під час задушеного літнього повстання на Україні. Для мене було ясно, що тільки силою можна вирвати владу з рук буржуазних клас». Заколотникам було відомо, що того дня (13 листопада 1918 р.) створена німецькими вояками у Києві Велика солдатська рада ухвалила рішення про невтручання у внутрішні справи українського народу, а відтак на згаданому засіданні в ніч на 14 листопада його учасники остаточно відмовилися навіть розглядати будь-які можливості мирного переобрання влади й затвердили план повстання. Відомо також, що до того лідер заколотників В.Винниченко у помешканні заступника міністра фінансів України соціал-демократа В.Мазуренка зустрічався з більшовиками Х.Раковським та Д.Мануїльським, де й було остаточно домовлено про початок повстання. Крім того, усі учасники тих подій знали, що через протидію Берліна та Відня П. Скоропадський не встиг організувати регулярну армію, і коли ці країни зазнали революцій та поразки у світовій війні, влада гетьмана залишилася без надійного захисту. У цей же день (14 листопада) В. Винниченко підписав відозву до населення, в якій Директорія оголосила початок всенародного повстання проти «антинародного, антиукраїнського режиму гетьмана П.Скоропадського» і закликала всіх чесних громадян, як українців, так і не українців, «стати збройною дружною силою проти ворогів і злочинців народу». За день П.Скоропадський був оголошений поза законом, а ще через день Січові стрільці у Білій Церкві підтримали заколот і виступили через ст. Фастів у напрямку на Київ.

За місяць, 14 грудня 1918 р., гетьман відмовиться від влади, а В.Винниченко як голова Директорії фактично стане першою особою відтвореної УНР, проте обійматиме цю посаду лише три місяці (до 13 лютого 1919 р.), поступившись нею головному отаманові С.Петлюрі. Далі буде еміграція, співпраця з більшовицькою окупаційною владою, знов еміграція і завершення життєвого шляху на цвинтарі м.Мужен у Франції.